

FILOZOFIA V TOTALITNEJ A V DEMOKRATICKEJ SPOLOČNOSTI

JÁN KOCKA, Katedra filozofie a dejín filozofie, FFUK, Bratislava

Tému dnešného stretnutia som zvolil zámerne, pretože ju považujem za nanajvýš aktuálnu tak v rovine teoretickej, ako aj praktickej. Ocitli sme sa opäť na dejinnej križovatke a musíme sa zamýšľať nad budúcnosťou svojej práce i nad širšími súvislosťami slovenskej kultúry a filozofie. Nachádzame sa priamo v toku premien, ktorých dosah môžeme skôr tušiť ako poznať. Preto naše názory, ktoré tu odznejú, treba chápať ako úvod, podnet k hlbším a špecializovaným rozborom a úvahám. Tematická oblasť je nesmierne široká, od otázok sociálno-politických, kultúrno-historických až po parciálne problémy filozofické. Naša téma obsahuje dva kľúčové okruhy: 1. princípy totalitnej spoločnosti a postavenie marxistickej filozofie v nej; 2. podstata filozofie ako kultúrnej formy a jej funkcia v spoločnosti demokratickej. Tu treba poznamenať, že uvažovanie o filozofii v tom duchu, ako k nej pristupujeme dnes, nie je celkom nové. V reformno-programovom zmysle sa písalo od polovice šesťdesiatych rokov, hlavne v roku 1968, a s týmito zámermi sme pripravovali celoslovenský zjazd filozofov v roku 1969. Vojenská intervencia a nasledujúca dvadsaťročná normalizácia zvrátila tento vývin opačným smerom a dala možnosť plného uplatnenia dogmatickým silám, ako aj kultúrnym i politickým zásahom, ktoré pod heslom boja proti revizionizmu zablokovali akékoľvek liberálne úvahy o filozofii, pretože jej bolo určené presné miesto v systéme straníckej propagandy. Keď sa teraz vraciame ku kritickému a tvorivému ovzdušiu, aké vládlo v našej filozofii koncom šesťdesiatych rokov, nemôžeme nepocíťovať potešenie a satisfakciu. Súčasne si však uvedomujeme, že politický a kultúrny vývin pokročil ďalej a udiali sa zmeny a obraty, ktoré sme vtedy nepredpokladali — predovšetkým zanikol mocenský, monopol komunistickej strany so všetkými jeho dôsledkami. Zrútil sa totalitný štát, aby ustúpil novému demokratickému modelu, a filozofia sa ocitla v úplne nových politických a kultúrnych podmienkach. Zmenili sa vonkajšie faktory jej rozvoja, odstránila sa stranícka regulácia a utvorilo sa prostredie, v ktorom filozofia môže naplno prejavíť svoju poznávaciu a kultúrnu funkciu, skrátka, môže byť filozofiou vo vlastnom zmysle slova.

*

Ak hovoríme o totalitnom štáte, totálnej moci, môžeme mať na mysli niektorú jeho konkrétnu formu alebo jeho abstraktný model. Totalitný štát sa v dejinách objavil viackrát — ako koncentrovaná moc v rukách jednotlivca alebo skupiny. Z hľadiska moci sa nám dejiny javia ako jej neprestajná integrácia a dezintegrácia, oscilácia medzi dvoma krajnými pólmi — monarchiou a polyarchiou alebo, s iným slovným kmeňom, monokraciou a polykraciou. Oscilácia moci je prejavom biologického sociálneho dynamizmu ako typického znaku sociálnych útvarov. Sústredená moc je príznačná pre krá-

ľovstvo, cisárstvo, vodcovský štát; rozložená moc je príznačná pre štáty demokratické, zväčša nazývané republikou, ľudovou demokraciou, zväzom republík, pričom treba mať na pamäti, že názov nie vždy vyjadruje skutočnú povahu štátu a koncentráciu moci. Pokrytectvo v politických dejinách je časté.

Moc ako taká má svoje vnútorné zákonitosti. Jej podstatnou vlastnosťou je entropia, snaha po dosiahnutí rovnovážneho stavu, ktorý moc vidí vo vlastnej absolutizácii. Odstraňuje opozičné faktory spätnej väzby, až dosiahne limitnú formu úplného ovládania prostredia, kde sa zrodila, a vtedy sa stáva absurdnou, mení sa na brzdu vývinu a v revolučných katastrofických udalostiach spravidla ustúpi demokratizačným silám. Čistá forma totálneho ovládania spoločnosti sa vyskytuje pomerne zriedka. Totalizujúce tendencie bývajú zmiešané s prvkami demokratickými. Typické totalitné štáty sa zrodili v Európe v dvadsiatom storočí vo fašistickom Taliansku a v nacistickom Nemecku. Za totalitný štát môžeme považovať aj Slovenskú republiku, ktorú Clementis nazval deravou totalitou. No predovšetkým vznikol totalitný kolos — Zväz sovietskych socialistických republík.

Všetky systémy s koncentrovanou politickou mocou majú spoločné črty. Je to likvidácia opozície, vláda jednej strany na čele s vodcom, centrálné ovládanie ekonomiky, kultúry, expanzia štátnej ideológie do všetkých oblastí spoločenského života. Medzi totalitnými štátmi má Sovietsky zväz výnimočné miesto, pretože v doterajšej histórii ľudstva sa politická moc nikde neskoncentrovala v takej územnej a časovej miere a tak dôsledne a premyslene. Stalinský model socializmu či komunizmu prerástol hranice svojej materskej zeme, realizoval sa v satelitných krajinách tzv. tábora socializmu a aspiroval stať sa prototypom spoločenského zriadenia na celom svete. Vidina svetovej socialistickej revolúcie bola jedným zo základných prvkov marxistickej ideológie a stalinizmu. Po zániku kapitalizmu mal byť komunizmus sovietskeho vzoru alternatívou svetového vývinu. Preto keď koncom roku 1989 došlo v Poľsku, v Maďarsku, u nás, v Nemeckej demokratickej republike, v Bulharsku a v drastickej podobe v Rumunsku k pádu socialistických režimov a podstatne sa mení situácia aj v Sovietskom zväze, prežívame také svetodejinné udalosti akými boli samotné začiatky komunizmu v Októbrovej revolúcii 1917. Politický obrat vo Východnej Európe šokoval svojou neočakávanosťou a vcelku miernym priebehom a postavil nás pred problém, ako tieto premeny chápať, ako sa k nim postaviť.

Analýza totalitného spoločenského systému v Sovietskom zväze (nazvime ho stalinským komunizmom), jeho etablovanie v materskej krajine i v ľudovo-demokratických štátoch je a dlho ešte bude veľkou študijnou témou pre historikov, ekonómov, sociológov, politológov. K početným dielam západných sovietskych budú pribúdať analytické štúdie i z vlastného prostredia, objasňujúce vznik, pôsobenie i výsledky tohto systému. Objavili sa už priekopnícke práce, osvetľujúce politický i charakterový profil Stalina, štúdie z dejín boľševickej strany, politických procesov, nová interpretácia sovietsko-nemeckého paktu z r. 1939, objektívny obraz kolektivizácie poľnohospodárstva. Ich pioniersky ideologický význam je v tom, že strhli masku stalinského režimu a ukázali ho vo svetle holej skutočnosti. Hlboké štúdie vyžadujú však primeraný čas a rozsah.

Základným metodickým postulátom pre chápanie a vysvetľovanie našej socialistickej reality vo všetkých jej oblastiach, a teda aj pre dejiny filozofie

je uvedenie si princípov stalinského komunizmu. Stalinský sociálny model, nech sa nazýval komunizmom, rozvinutým socializmom či ľudovou demokraciou, bol vybudovaný na základe vedúcej úlohy hierarchicky vybudovanej komunistickej strany. Internacionálny charakter ideológie a hnutia, usmerňovaného Komunistickou internacionálou (a po jej zrušení inými formami spolupráce i nátlaku), uľahčoval implantáciu politiky a kultúry všade tam, kde to dovolili politické podmienky. Predobraz nášho vnútropolitického života a kultúry bol daný už dávno pred februárom 1948. Po politickom víťazstve mohla KSČ bez veľkého hľadania pretvárať Československo podľa sovietskeho vzoru. Sovietizácia u nás a v ľudovodemokratických štátoch postupovala nezadržateľne a dosiahla taký stupeň, že otázka hraníc a názvu štátu bola formálna. Zo života národov a štátov sa eliminovali ich špecifické črty, ich dejiny sa pretvárali podľa jednotných schém a kdesi v diaľke nás všetkých čakala imaginárna komunistická budúcnosť.

Proces premeny Československa na totalitný štát v závese za Sovietskym zväzom bude predmetom podrobného historického bádania, ktoré bude musieť odpovedať na hlavnú otázku: čo priniesol socializmus pre náš život, pre naše krajiny a národy. Pod dojmom revolučného obratu v súčasnosti prevažuje čierne hodnotenie uplynulých štyridsiatic rokov. No priami účastníci začiatkov budovania socializmu potvrdia, že do budúcnosti hľadeli s nádejami a optimizmom, a to tým viac, že nepoznali tvrdú realitu sovietskeho života a jeho politické mechanizmy. Pozícia Sovietskeho zväzu bola nesmierne posilnená porážkou fašizmu, vďačili sme mu za naše oslobodenie, a tak vyrastal do podoby vzoru a učiteľa vo všetkých oblastiach života spoločnosti.

Strana ovládala spoločnosť, stranu ovládala ústredný výbor, ten ovládalo politbyro či predsedníctvo a na vrchole hierarchie bol generálny tajomník. Táto schematicky jednoduchá mocenská pyramída s byrokratickým a bezpečnostným aparátom ovládala stá milióny obyvateľov. Muž na vrchole stelesňoval moc i múdrosť. Žiaden jednotlivec v histórii ľudstva nesústredil vo svojich rukách takú obrovskú moc ako Stalin. Keď Stalin po likvidácii tzv. kultu osobnosti a po odhaleniach sovietskych historikov pred niekoľkými rokmi spadol z piedestálu vodcu pokrokového ľudstva do odpadovej stoky zločincov a masových vrahov, bol to najväčší mysliteľný hodnotový skok. No súčasne je to aj symptóm ťažkej choroby spoločnosti, ktorá tieto extrémny generuje a toleruje. Pád stalinizmu je dokladom toho, že spoločnosťou hýbu väčšie sily, ako je totálna moc a najdokonalejší represívny aparát.

Stalinský komunizmus mal účinný nástroj sociálnej manipulácie, po ktorom fašizmus nemal odvahu siahnuť. Bolo to všeobecné zoštatnenie výrobných prostriedkov a majetku. Jednotlivci i skupiny stratili akúkoľvek existenčnú oporu a stali sa závislými od jediného zdroja, od štátu, vlastne od strany a jej kádrového systému. Politická lojalita — dobrovoľná i vynútená — vytvárala obraz spoločnosti, nadšene naplňujúcej veľké ciele budovania socializmu a komunizmu. Usmerňovanie života spoločnosti sa dialo prostredníctvom obrovského stranického aparátu, ktorý bol skutočným iniciátorom, kým štátne orgány boli len vykonávateľmi alebo obyčajnými kulisami. Centrálna riadenie viedlo k unifikácii duchovného života. Princípy marxistickej ideológie prenikali do vedy, umenia, osvety, školstva, filozofie. Vyrástol mohutný komplex marxistickej kultúry ako vedomý protiklad k ostatnej kultúre, bežne

nazývanej „buržoázna“. Atribút „marxistický“ sa stal synonymom pokroku, atribút „buržoázny“ označoval úpadok a reakčnosť.

Postavenie filozofie v stalinskom spoločenskom systéme je klasickým príkladom ideologizácie filozofie, jej povýšenia na súčasť štátnej ideológie s normatívnou funkciou. Jej princípy prenikli do všetkých oblastí kultúry a miera ich uplatnenia sa stala mierou „marxistickosti“ dotýčnych disciplín. Ideologizácia marxistickej filozofie nastoľuje vážnu otázku: Sú korene jej ideologizácie v nej samej alebo rozhodujú o nej iné faktory? No tu sa vynára potreba presného definovania marxizmu ako filozofie a jej odlíšenia od marxizmu ako ideológie. Nesporné je, že podstatou marxizmu je prvok akčný, ideologický, je to program vybudovania beztriednej spoločnosti revolučnou cestou. Svetonázorová a filozofická platforma — i keď je dôležitá — je predsa len sekundárna, pretože vybudovať beztriednu spoločnosť bez vykorisťovania je možné aj s idealistickým svetonázorom. Najpriateľnejšou filozofickou bázou sa stal materializmus a ateizmus, no ten nebol výtvorom zakladateľov marxizmu. Z časových príčin musíme vynechať problém genézy marxistickej filozofie a konštatujeme, že sa do nej dostali kategórie a tézy patriace do rôznych odvetví poznania, takže jej pojem je veľmi široký, a preto nepresný.

Podstatný obrat vo vývine marxistickej filozofie sa udial vtedy, keď sa marxizmus stal sociálnou praxou, teda po víťazstve revolúcie — najprv v Sovietskom zväze a potom v ostatných socialistických krajinách. Povýšením marxizmu na štátnu filozofiu sa utvorili nové objektívne podmienky pre jej rozvoj. Všestranná, aj materiálna podpora umožnila jej expanziu do všetkých oblastí kultúry so súbežným paralyzovaním vplyvu iných svetonázorov. Vonkajším znakom bola úplná prevaha marxistickej literatúry, vzdelávacích a osvetových inštitúcií a marxisticky orientovaných pracovníkov. Indoktrinácia obyvateľstva rôznymi formami školení, propagandy, všetkými prostriedkami masovej komunikácie vytvorila kultúrny obraz totalitnej spoločnosti. Vznikol relatívne samostatný a sebestačný svet socializmu a komunizmu, plný sebedomia a viery v šťastnú budúcnosť.

Filozofia sa integrovala do budovania socializmu a komunizmu vo významnom politickom postavení a s veľkorysou podporou štátu. Rozvoj filozofie sa stal významnou záležitosťou strany, jej zjazdov i aparátu, ktorý vytyčoval a kontroloval jej úlohy. Výber a schvaľovanie filozofických kádrov sa dialo podľa nomenklატúrnych smerníc a základnou podmienkou práce vo filozofii bolo členstvo v strane. Takto sa vývin filozofie dostal do systému straníckej regulácie. Filozofiu mal na starosti tajomník ústredného výboru pre ideologickú prácu. Marxistickú úroveň publikovaných prác sledoval tlačový dozór, cenzúrny orgán, ktorý neschválené tituly zamietal. Toto všetko musíme mať na pamäti pri analýze vývoja našej filozofie od päťdesiatych rokov. Nik, kto pracoval vo filozofii, nemohol z tejto siete uniknúť a každý svojím dielom musel zaplatiť politickú daň za prácu vo filozofii. No filozofia i vo svojom služobnom postavení môže zaznamenať aj pozitívne výsledky, napríklad v sprístupňovaní klasikov svetovej filozofie. Pravdaže, boli obdobia tvrdšie i voľnejšie, i vybočenia z radu. Uvoľnenie je zreteľné od polovice šesťdesiatych rokov a rok 1968 je revoltou, ktorá zákonite skončila likvidáciou jej stúpenčov. Zárodoky napätia medzi dogmatizmom a revizionizmom treba vidieť už v polarizácii názorov po XX. zjazde KSSZ. Objavuje sa skepticizmus a kritika v diskusiách, ale aj na stránkach nášho časopisu *Otázky marxistickej filozofie*,

neskôr *Filozofia*. Vyslovili sme výhrady proti ideologizácii filozofie, proti jej redukcii na propagandu, proti jej ochudobňovaniu na niekoľko jednoduchých poučiek, čím sa skresľoval obraz filozofie a jej funkcia. I keď filozofia ako celok bola slúžkou, medzi filozofmi boli — ostatne, ako všade — služobníci dobrí i horší. Dobrými boli oddaní marxisti, opora strany za každých okolností. Zlých, skeptikov a kritikov sa strana zbavila.

Aké negatívne dôsledky sa prejavili vo filozofii jej povýšením na monopolnú oficiálnu filozofiu? Poskytnutie výhod je vždy spojené s určitými protislužbami. Oficiálna filozofia musí mať apologetický charakter. Všetky závery vyznievali ako potvrdenie toho, čo povedali klasici a kandidáti klasicizmu. Takto sa v galérii autorít aj vo filozofii ocitali Marx, Engels, Stalin, Gottwald, Husák i Jakeš. Najväčším argumentom boli citáty z klasikov a bibliografické odkazy na ich práce, a to aj pri nesúvisiacich príležitostiach. Kritický prístup sa považoval za kacírstvo a za vyradenie sa z marxistického filozofického frontu. Takto bola hneď na začiatku podviazaná každá tvorivosť a slobodný rozlet. Nad filozofiou visel Damoklov meč, permanentná hrozba úchylky so všetkými kádrovými dôsledkami. Bola postavená neviditeľná, ale dôsledne rešpektovaná bariéra pred voľbu tém, pramennú literatúru a nakoniec i pred závery. Plášť dogmatickej pravovernosti, vyjadrený hojným citovaním klasikov, spravidla zakrýval intelektuálnu sterilnosť autorov, ktorá sa hodnotila vyššie ako skepticizmus a kriticizmus, z ktorého číhalo nebezpečenstvo revizionizmu.

Dvojhodnotový pohľad na dejiny svetovej filozofie, redukované na boj materializmu a idealizmu s príslušným zázemím pokrokových a reakčných tried, ochudobnil marxistickú filozofiu o cenné teoretické podnety a viedol k strate a obmedzovaniu kontaktov s kultúrnym svetom. Primitívne chápanie dejín filozofie ako boja ideí negatívne ovplyvnilo hermeneutický prístup k filozofickým systémom a ich kategóriám.

Marxistická filozofia v oficiálnej podobe bola principiálne nekritická voči sebe. Analyticko-reflexívny prístup sa považoval za prejav nedôvery voči marxizmu, strane, voči socializmu. V tejto jednoduchej skutočnosti je koreň obsahovej chudoby našej filozofie, ktorý je vo veľkom nepomere k množstvu potlačeného papiera a k času, strávenému na sympóziách a konferenciách. Veď vlastne okrem potvrdenia všeobecne známych princípov sa od filozofie ani nič iné neočakávalo a za netvorivosť nikto nebol trestaný. Pokiaľ ide o tvorivosť, teda skutočný vnútorný rozvoj filozofie, hrozilo jej smrteľné nebezpečenstvo ustrnutia v bludnom scholastickom kruhu. Filozofia, ktorá nemá odvahu kritického prístupu k vlastným princípom a k etablovanej sociálnej skutočnosti, nevyhnutne degeneruje. Redukciou filozofie na apológiu sa celá spoločnosť zbavuje dôležitého kritického prvku spätnej väzby ako motora pokroku. Oficiálnej marxistickej filozofii možno a treba vyčítať to, že pomáhala vytvárať kulisu a ilúziu, že dokazovala, že najväčšia sloboda je v neslobode, že dobré je len to, čo slúži robotníckej triede, vedenej stranou, že pomáhala vytvárať falošný obraz o svetovej kultúre a napokon aj o sebe samej.

Kontúry novej filozofie

I keď budúca politická štruktúra našej štátnej a národnej pospolitosti nie je ešte celkom jasná, je nepochybné, že sa tvorí nový model občianskej

spoločnosti demokratického typu ako negácia centralistického a direktívneho modelu. Kvalitatívny rozdiel je v tom, že demokratický systém je založený na hodnote a tvorivej aktivite jednotlivca, ktorý je zdrojom a regulátorom politickej moci. Politický objekt sa mení v politický subjekt. Uvoľnenie tvorivej činnosti individua a sociálnych skupín v oblasti ekonomickej i kultúrnej, formulovanie nových pravidiel politického života je ozajstnou revolúciou. A v takýchto osudových chvíľach si treba položiť otázku (a pokúsiť sa na ňu aj odpovedať), aký bude ďalší osud našej filozofie, tým viac, že dopad politických zmien na marxistickú filozofiu je neúprosne tvrdý. Zrušenie vysokých škôl, ústavov i katedrií, vyučujúcich marxizmus a marxistickú filozofiu, je výrazom averzie a rozchodu verejnosti s totalitnou ideológiou. Ak marxistická filozofia odišla a odchádza, aká filozofia ju nahradí? Akú filozofiu potrebuje spoločnosť?

Skôr, ako sa pokúsime odpovedať, musíme sa vrátiť k samotnému problému podstaty filozofie ako formy a časti kultúry. Mnoho nedorozumení vzniká z nepochopenia osobitosti filozofie, a preto sa od nej žiada a očakáva to, čo nemôže poskytnúť. Odtiaľ pramení aj podceňovanie a odmietanie hodnoty filozofie, napríklad zo strany pozitivisticky orientovaných vedcov.

Podstatu filozofie môžeme definovať buď postulatívne, teda tak, že hneď na začiatku, vychádzajúc z určitej svetonázorovej platformy určíme jej obsah a poslanie alebo sa pokúsime definovať jej podstatu z jej dejín. Bez ďalších historických exkurzov musíme konštatovať, že vyčerpávajúca definícia filozofie naráža na veľké ťažkosti. Je filozofia veda? Ak ňou nie je — pretože jej chýbajú hlavné znaky vedy —, čím teda je? Aká je jej poznávacia hodnota? Napriek všetkým výhradám a skeptickým postojom filozofia stále žije. Ak ju vyhodili dverami, vrátila sa oknom. Pokiaľ totiž mysliaci človek a všeobecne skúmový ľudský duch bude chcieť prekročiť hranice empirie a prítomných daností a bude hľadať transcendentné súvislosti a zákonitosti a objasňovať zmysel existencie vecí a seba, vždy bude miesto pre filozofiu a bude sa pociťovať jej potreba.

Filozofiu charakterizuje univerzálnosť, limitná abstraktnosť jej kategórií a pojmov. Vágnosť v definovaní jej predmetu spočíva v tom, že sa zaoberá bytím, existenciou v maximálnom rozsahu, teda *všetkým*. V neohraničení predmetu spočíva jej odlišnosť od vedy, charakterizovanej špecifickým predmetom a metódami poznávania. Metódou filozofie je uvažovanie, špekulácia, analyticko-syntetické postupy, stimulované intuíciou. Čo nás oprávňuje považovať filozofiu za vedu, to je rešpektovanie logiky, racionality. Poznatky filozofie sú však inej povahy ako vedecké poznatky v užšom zmysle, ktoré možno verifikovať. Univerzálne výroky ako napríklad „Svet je večný a hmotný“, prípadne negáciu tohto výroku — „Svet je závislý od večného ducha“ — nemožno overiť vedeckými prostriedkami. Neznamená to však, že nemajú žiadnu hodnotu a funkciu. Ich hodnota je v ich kultúrnej a metodologickej funkcii, v spätnom pôsobení na oblasť empirického bádania, a to v zmysle pozitívnom, ale, žiaľ, aj negatívnom.

Filozofické myslenie je permanentným hľadaním. Určité obdobia, generácie si vytvárajú vlastnú filozofickú atmosféru, pavučiny kategórií, no nasledujúce epochy ich odmietajú alebo zhovievavo posudzujú ako dobové relikty. Koreň pohybu a relatívnosti filozofických produktov a systémov je v tom, že platnosť filozofických výpovedí nemožno nanútiť ani teoretickými, ani

praktickými prostriedkami. Tvorivý ľudský duch odmieta petrifikované obrazy sveta a hľadá stále nové. Ideál večnej filozofie — „philosophia perennis“ môže vzniknúť len v kláštornej cele, kde sa život zastavil, kde niet problémov.

Pôsobenie filozofie má dva smery, dve funkcie, ktoré ju robia organickou a nepostrádateľnou zložkou ľudskej civilizácie. Je to funkcia skeptická, t. j. analyticko-kritická, a funkcia synteticko-konstruktívna, generalizačná. V prvej funkcii filozofia analyzuje predpoklady poznania, jeho východiskové princípy a apriórne postoje. Zatiaľ čo fyzika operuje pojmom času a priestoru, filozofia sa pýta, čo je čas a priestor. V tomto zmysle filozofia koná to, čo sa nemecky priliehavo nazýva *Grundlagenforschung*. Je to permanentný metodický skepticizmus, antidogmatický, revizionistický postoj voči kategóriám a ontologickým systémom. Kritický, v podstate epistemologický aspekt filozofie zohral vo vývine európskej filozofie a kultúry pokrokovú úlohu. Syntetická generalizačná funkcia filozofie spočíva v utváraní jednotného obrazu sveta. Živé poznanie smeruje k jednote. Svet okolo seba vnímame ako jednotlivé veci a procesy, ale chápeme ich vo vzťahoch a vytvárame z nich jednotu. Spoločenská deľba vedeckovýskumnej práce prináša záplavu izolovaných konkrétnych poznatkov, ktoré treba pospájať do pojmu jednotnej reality. Ale neutvára sa len obraz sveta mimo nás, ale uvedomujeme si i vlastnú existenciu a jej miesto vo svete. Otázky o zmysle ľudskej existencie a o hodnotách sú súčasťou filozofického systému. V historickej retrospektíve môžeme predmet filozofie určiť tromi kategóriami: bytie, poznanie, 'hodnota, ktorým zodpovedajú základné disciplíny: ontológia, epistemológia, axiológia. Toto vymedzenie môžeme chápať aj v operatívnom zmysle ako okruh problémov, smerovanie filozofickej aktivity k ideálom pravdy, dobra a krásy. Toto tradičné a azda nemoderne znejúce definovanie filozofie zahŕňa a vymedzuje všetko mysliteľné, o čom rozmýšľa filozofia.

Od všeobecných poznámok o kultúrnej funkcii filozofie prejdeme ku konkrétnym otázkam a pokúsime sa formulovať odpoveď na otázku, aká má byť a aká asi bude naša filozofia v najbližšej budúcnosti. Odpoveď je stručná. Bude to filozofia *slobodná*, zbavená ideologického apriorizmu, politického tlaku a strachu z možných úchyliet. Nebude sa musieť kryť štítom citátov z klasikov. Do popredia vystúpi sila slov a myšlienok ako diela a výtvoru svojho skutočného autora. Nebude existovať filozofický front na čele s generalissimom a provinčnými generálmi, filozofi nebudú bojovať, ale písať a rečnif a ich jedinou legítimáciou budú výsledky ich tvorivého myslenia. Nebudú politicky motivované a plánované úlohy, ako napríklad IX-6-3 *Rozvoj osobnosti v podmienkach budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti*, ktorú riešila Katedra marxisticko-lenínskej filozofie na FFUK, no nedoriešila.

To, či zmena objektívnych podmienok povedie k rozkvetu filozofickej tvorby na Slovensku, závisí od elánu a pripravenosti pracovníkov. Naším želaním je, aby sa filozofia stala organickou súčasťou národnej kultúry, ale aj partnerskou časťou filozofie európskej a svetovej. Dosiahnutie tohoto cieľa je náročné, ale reálne, no len za predpokladu tvrdej práce.

Konkrétnu predstavu o hlavných úlohách slovenskej filozofie, o jej tematickom zameraní, o metódach práce načrtujeme stručne v dvoch oblastiach: a) v profesionálnej tvorbe; b) v oblasti vyučovania a prípravy vedeckého dorastu, najmä na vysokých školách. Ak tu prednesiem niektoré návrhy, ide len

o osobné pohľady a diskusné odporúčania. O jednom som však pevne presvedčený, že totiž prevratný charakter našej súčasnosti sa musí odraziť v našej filozofickej aktivite. Filozofia nemôže nereagovať na problémy hýbajúce našou spoločnosťou. Tu sa ukáže, že filozofia napriek svojej abstraktnosti môže byť veľmi konkrétna a aktuálna. Mám na mysli predovšetkým voľbu pracovných tém a prednáškovej činnosti. V súčasnej ešte vzrušenej atmosfére nástojčivo vystupujú problémy demokracie, teoretické i praktické otázky realizácie nového spoločenského modelu. Je tu príležitosť nastoliť problematiku človeka z hľadiska všeludských hodnôt a ideálov. Nerozhoduje svetonázorová a politická platforma, z ktorej výjdeme alebo na ktorú sa chceme dostať; dôležité je, aký autentický ľudský problém nastolíme, pravda, za predpokladu zachovania vzdelanostnej úrovne a logiky dorozumievania. Svetonázorová *tolerancia* je podmienkou diskusie a tá je podmienkou a predpokladom rozvoja myslenia. Proti modelu totalitného štátu bude treba postaviť model totálnej demokracie, analyzovať pojem slobody, základných ľudských práv i prostriedkov na ich zabezpečenie a kontrolu. Problém, s ktorým si očividne nevieme poradiť, je vlastníctvo. Tu je široké pole skúmania fenomenológie vzťahu človeka a veci i motivácie ľudského konania. Aktuálne sú problémy etiky, etiky vedeckej práce i existencie človeka a ľudstva v ekologických súvislostiach.

Viacerí sa pri tejto príležitosti iste pýtame, aký bude ďalší osud marxizmu. V hektickej dobe zániku desiatok ustanovizní a existenčnej neistoty stoviek ľudí je táto otázka zvlášť aktuálna. Marxizmus so svojimi princípmi a sociálnou kritikou kapitalizmu zostane súčasťou svetovej kultúry. Čo sa z neho zachová ako prínos k rozvoju filozofie a spoločenských vied, to ukážu budúce kritické analýzy. Treba rozlišovať medzi teoretickým jadrom marxizmu a marxizmom ako ideológiou a socialistickou scholastikou. Preto jednou z prvoradých úloh a neodlučiteľnou súčasťou našej práce bude kritický pohľad na zideologizovaný marxizmus, na negatívne dôsledky jeho apriorizmu a dogmatizmu. Táto kritika by mala vyznieť ako negácia na vyššom kultúrnom stupni a na vyššej etickej úrovni, pričom nie je možné — a iste to ani nikto nebude robiť — žiadať, aby sa niekto vzdal materialistickej svetonázorovej orientácie.

K novému prístupu k vyučovaniu filozofie na vysokých školách sa musíme vysloviť, pretože tu sa udialo azda najväčšie zlo, a tiež preto, lebo budúcnosť našej filozofie je vo vysokoškolskej mládeži. Našej pozornosti nemôže ujsť ani vyučovanie filozofie na gymnáziách, kde sa už prejavujú záujmy a talenty. Treba podporiť vyučovanie propedeutiky v najvyšších triedach, oboznámiť študentov s filozofiou a uľahčiť im rozhodovanie o štúdiu na vysokej škole. Nemalo by sa už stávať, že na odbor filozofie sa hlásia mladí ľudia bez vnútorného záujmu a len preto, že sa inam nedostali. Na vysokú školu by mali prichádzať poslucháči s vyhraneným záujmom a primeranými predpokladmi. Štúdium filozofie vyžaduje typ študenta so širšími kultúrnymi záujmami a schopnosťami syntetického myslenia. Program vysokoškolského vyučovania treba reformovať tak, aby obsiahol celú šírku filozofie, reprezentovanú jej klasickými disciplínami. Osobitnú pozornosť treba venovať dejinám filozofie a prednášať a precvičovať ich dôsledne na pramenných textoch. Štúdium by malo byť od samého začiatku aktívne, študentov treba sústavne viesť k samostatnému písomnému a rečovému prejavu. Študentov by sme nemali učiť filozofiu, ale mali by sme ich učiť *filozofovať*. Dostatočné množstvo výbero-

vých prednášok, koncipovaných ako ukážka vlastnej tvorivej práce učiteľov, ukáže študentom nielen obsah, ale aj metódu práce.

Vyučovanie filozofie sa neobmedzuje len na filozofické fakulty. Teraz ešte cítiť averziu voči tzv. spoločnému základu, a tým aj voči filozofii. No v budúcnosti sa iste ukáže potreba dopĺňať odborné vzdelanie všeobecnou kultúrnou a filozofickou zložkou — aj na nefilozofických a technických fakultách. O problémoch vyučovania filozofie sa už diskutuje a pripravujú sa plány. Tu sa žiada poznamenať, že tieto pedagogické otázky nie sú iba záležitosťou katedriér a škôl, ale že je na nich zainteresovaná celá filozofická obec a kultúrna verejnosť.

Na Slovensku sú dve základné filozofické inštitúcie: Katedra filozofie a dejín filozofie na Filozofickej fakulte UK a Ústav filozofie a sociológie Slovenskej akadémie vied. Ony reprezentujú náš odbor doma i v zahraničí. Ich spolupráca, najmä v oblasti pedagogickej, bude musieť byť tesnejšia a koordinovanejšia. Ich vybudovaniu, personálnemu a materiálnemu dobudovaniu treba venovať prvoradú pozornosť.

*

K prednáške J. Kocku sa rozvinula pomerne široká diskusia, ktorej záznam uvádzame.

J. Cíger reagoval vo svojom príspevku na používanie pojmu totality. Podľa neho je to žurnalistický, nesprávne používaný termín, ktorý môže do istej miery dezorientovať. To, čo sa dnes označuje týmto pojmom, je podľa neho *mechanický politický konformizmus*, či *stádo-morálny despotickej komplex*, typický pre ázijské spoločenstvá. Možnosti prekonania tohto komplexu vidí vo zvyšovaní všeobecnej kultúry, v zeurópsťení našej spoločnosti a v neposlednom rade aj v takomto vyjasňovaní používaných pojmov, ktoré je úlohou filozofie. Aj J. Strinka sa vyjadril k používaniu pojmu totality. Prihovára sa však za to, aby sme ho naďalej používali vo význame, ktorý tento pojem nadobudol v súvislosti s najnovším vývojom v našej spoločnosti. V ďalšom vyzdvihol najmä tú časť prednášky, ktorá ďalší vývoj filozofie charakterizovala ako smerujúci k slobode. Tento proces, ktorý bude znamenať odideologizovanie filozofie a vymaňovanie sa z dlhoročných stereotypov, však v rámci slovenskej filozofickej obce nevidí zatiaľ príliš optimisticky. V jej živote sa nateraz strácajú konkrétne osobnosti ako nositelia konsolidačných procesov i predstavitelia súčasných brzdiacich síl. V rámci oslobodzovania sa filozofie vlastnými vnútornými silami je nevyhnutné tieto sily konkrétne označiť.

J. Švihran poukázal na protirečenie celého minulého obdobia, spočívajúce medzi marxistickým postulovaním princípu vývoja a strnulou nedotknuteľnosťou istých poučiek, ktoré museli byť základom každej filozofickej práce. Podľa neho by tiež skompromitovaní ľudia nemali naďalej zotrvať vo funkciách. Podľa V. Drozdu sa postavenie filozofie v totalitnom systéme nedá redukovať iba na jej spoločenskú funkciu. Pôsobili tu podľa neho aj iné mechanizmy — filozofia bola napríklad zbavená možnosti byť kultiváciou svetonázoru, čo sa prejavilo jej únikom do okrajových a často aj nefilozofických tém. M. Zemko nastolil otázku filozofickej a ideologickej dimenzie marxistickoleninskej filozofie v tom zmysle, či jej ideologickosť je záležitosťou len posledných rokov, alebo celého predchádzajúceho storočia. Na príklade Marxo-

vej 11. tézy o Feuerbachovi ukázal, že na filozofickej ceste k podstate sveta nepôjde o jeho zmenu, ale o jeho interpretovanie (správna interpretácia ho už vlastne mení). *J. Kocka* v odpovedi zdôraznil, že v tejto súvislosti bude nevyhnutná seriózna analýza vnútornej povahy marxizmu. *M. Žiak* vystúpil s poznámkou, že prednáška nemala filozofický charakter a že podľa jeho názoru je čas nastoľovať filozofické témy. *J. Ciger* sa opäť vrátil k používaniu pojmu totality a upozornil, že naše používanie tohto pojmu môže miasť študentov pri štúdiu zahraničnej literatúry, kde sa tento pojem používa v iných významoch.

Na požiadavku, sformulovanú v prednáške *J. Kocku*, podľa ktorej by súčasná produktívna filozofická generácia mala podrobiť svoju filozofickú minulosť racionálnej sebareflexii, reagoval *V. Kustín*. Tvrdil, že takáto sebareflexia si vyžaduje obrovskú vnútornú silu jednotlivca, najmä, ak sa človek ako napríklad on po celé tie roky v pevnej viere snažil prispieť k zdokonaleniu teórie marxizmu-leninizmu. V takejto situácii je podľa neho takéto spytovanie veľmi ťažké. *M. Zemko* reagoval na tieto úvahy krátkou poznámkou, v ktorej zásadne spychbnil takéto „úprímné snaženie“ po udalostiach v r. 1968. *J. Kánsky* sa vo svojom diskusnom príspevku vyslovil za hlbšiu diferenciáciu filozofického pohybu v minulých desaťročiach. V tomto období boli aj osobnosti, ktoré nepodľahli konsolidačnému tlaku a rozpracovávaním okrajových tém, mimo rámec oficiálnej filozofie rozvíjali skutočnú filozofiu. Pri diferencovaní tohto pohybu treba zohľadňovať, že v minulom období nešlo iba o ideologizáciu filozofie, ale aj o ovplyvňovanie vedeckej prípravy. Ďalej upozornil na to, že filozofiu nemožno chápať iba ako profesionálne filozofovanie a výuku filozofie, ale aj ako významný kultúrnotvorný činiteľ.

J. Kocka potom reagoval na pripomienku *M. Žiaka*, týkajúcu sa charakteru jeho prednášky. Uviedol, že filozofické exponovanie problému nebolo jeho zámerom. Podľa jeho názoru je filozofická analýza problémov, načrtnutých v jeho prednáške, záležitosťou najbližšej budúcnosti. Ďalšia z diskutujúcich *T. Sedová* upozornila, že pri hodnotení predchádzajúceho vývinu nemožno oddeľovať filozofiu od filozofov. Filozofická obec ako celok v tomto období zlyhala (vo svojej poznávacej, kultúrnej, ale i v ďalších funkciách) a za túto skutočnosť nesie osobnú zodpovednosť každý profesionálne činný filozof (hoci, napríklad, aj preto, že sa nevyužili možnosti študovať aj iné podoby marxizmu). Vyjadrila presvedčenie, že pre mnohých marxistov boli oným verne obhajovaným presvedčením peniaze, čo nemá s filozofickým postojom nič spoločné. Podľa *J. Pivka* bol reakciou filozofov na totalizačný tlak únik do abstraktna. Túto skutočnosť ilustroval skúsenosťou učiteľa filozofie, ktorý sa pri konfrontácii s háklivými otázkami študentov spravidla „utiekal“ ku všeobecnému. Celá filozofia je, obrazne povedané, sporom o Sokrata a v tomto duchu by sa mala filozofia uberať aj naďalej.

Vo svojom druhom vystúpení reagovala *T. Sedová* na pripomienku *M. Žiaka* a adresovala *J. Kockovi* otázku, v čom on vidí ontologickú súčasť marxizmu ako filozofie. *J. Kocka* vo svojej odpovedi uviedol, že táto problematika súvisí so vznikom marxizmu. Podľa neho bol marxizmus pôvodne sociálnou doktrínou a ontologická problematika bola k nemu pripojená dodatočne. No tieto otázky si podľa jeho názoru zasluhujú zodpovednejšiu analýzu, než aká je možná v tejto diskusii.

E. Városová sa v prvej časti svojho diskusného vystúpenia polemicky

vyjadrila k názoru J. Kocku, pretože podľa nej Marxovo dielo vychádza primárne z filozofie (teórie dejín). Ako dôkaz vidí Marxovu ranofilozofickú produkciu [najmä *Ekonomicko-filozofické rukopisy*], kde dominuje filozofická problematika človeka. V druhej časti svojho vystúpenia zdôraznila opodstatnenosť spájania podstaty a poslania filozofie s osobou Sokrata, pretože filozofia nie je v jeho chápaní iba láskou k múdrosti, ale najmä osobnou túžbou po mravnosti a duchovnom zdokonaľovaní, ktorého hodnota sa nijako nedá zaplatiť (reakcia na jedného zo svojich predrečníkov), ale musí sa uspokojiť s hodnotami, ktoré má takéto filozofovanie samo v sebe.

Diskutujúci O. Mošner rozobral vo svojom vystúpení niektoré súvislosti pojmu „totalitarizmus“, nastolil otázku záruk proti jeho obnoveniu a bližšie vymedzil úlohu filozofie v tomto procese. L. Hábová vyjadrila vo svojom diskusnom príspevku presvedčenie, že marxistická filozofia si skôr či neskôr bude musieť položiť otázku, nakoľko je ideologickosť tejto filozofie výsledkom tlaku vonkajších okolností a nakoľko vyplýva zo samej podstaty tejto filozofie. Túto otázku navodzujú aj periodicky sa opakujúce pokusy o „obrodu“ marxizmu vzhľadom na jeho akúsi „čistú“ podstatu, ktorá sama však nie je dostatočne vyjadrená. M. Oravcová vidí záruky proti totalitnej podobe filozofovania predovšetkým v tom, že marxizmus na základe kritickej sebareflexie prestane aspirovať na funkcie iných foriem vedomia (veda, náboženstvo a pod.) a sformuluje na svojich vnútorných základoch také filozofické a ontologické otázky, ktoré dokážu osloviť v kontexte súčasného svetového filozofického vývinu. J. Štrínka reagoval pripomienkou, že v budúcnosti by nemalo ísť o záchranu marxizmu za každú cenu, ale o filozofické odpovede na živé problémy v súčasnosti. Na túto požiadavku polemicky reagoval P. Jančařík, podľa ktorého je filozofia predovšetkým umením klásť otázky, jej poslaním nie je dávať odpovede. Vo svojom druhom vystúpení sa E. Városová priblížila pojmom totalitarizmu z hľadiska predchádzajúceho dvadsaťročného filozofického diania na Slovensku (nejestvovala slobodná filozofická tvorba, okrem ideologickej cenzúry pôsobila aj autocenzúra, atď.)

J. Šulavík vyjadril názor, že záruky proti totalitarizmu nikdy nebudú dostatočné, čo súvisí s mierou centralizácie riadenia každej spoločnosti. Vo svojom druhom vystúpení sa V. Kusín opäť pokúsil priblížiť prítomným pocíty súčasnej generácie štyridsiatnikov, ktorí svoje profesionálne najintenzívnejšie obdobie spájajú práve s minulým konsolidačným obdobím. O. Mészáros reagoval na toto diskusné vystúpenie zásadným odmietnutím takéhoto „generačného“ prístupu. V žiadnom prípade sa nechce priradovať ku generácii, ktorú reprezentuje jeho predrečník, hoci vekovo do nej patrí. Aj tu boli postoje a názory diferencované a takýto zovšeobecňujúci prístup je neprijateľný. Názory i osoby treba konkrétne pomenovať. A. Augustinos charakterizoval bezprostredne minulé obdobie ako nanajvýš paradoxné: v živote pôsobila objektívne platná dialektika, no zároveň tu bol systém, neschopný sebareflexie. Dialektika tak pôsobila proti tým, čo sa hlásili k marxizmu. V budúcnosti teda pôjde o rozvíjanie marxistickej dialektiky, a nie o rozvíjanie marxizmu.

V závere J. Kocka poďakoval všetkým diskutujúcim. Vyjadril potešenie nad početným publikom, ako i presvedčenie, že v budúcnosti bude základom podobných stretnutí už iba slobodné hlásanie vlastných názorov.